

Войтенко Л. І., д. філол. н., професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна)
lesyavoytenko1@gmail.com

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРАЦЯХ ВИКЛАДАЧІВ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Анотація. У статті досліджуються доробки та дослідження ідентичності, здійснені літературознавцями та мовознавцями, які працювали і продовжують працювати в Одеському університеті. Ідентичність трактується крізь призму співвідношення понять «загальнолюдське та національне» у статтях Є. М. Прісовського та його учнів; з когнітивно-дискурсивного підходу аналізує це поняття в англійській культурі та мові О. П. Мотузкова, виділяючи індивідуальну, соціальну, колективну ідентичність.

Ключові слова: ідентичність, національне, когнітивно-дискурсивний підхід, індивідуальна, соціальна, колективна ідентичність.

Abstract. The article explores the research on identity conducted by literary scholars and linguists who have worked and continue to work at Odesa University. Identity is interpreted through the lens of the relationship between the concepts of the universal and the national in the works of Ye. M. Prisovskyi and his students. From a cognitive-discursive approach, O. P. Motuzkova analyzes this concept in English

culture and language, distinguishing between” individual, social, and collective identity.

Key words: *identity, national, cognitive-discursive approach, individual identity, social identity, collective identity.*

Актуальність. У даний час проблема національної ідентичності набула особливої актуальності, що обумовлено цілою низкою причин. По-перше, це очевидна (принаймні для Європи) криза усвідомлення національної тотожності, викликана глобальною культурною уніфікацією та найпотужнішим натиском «культури пост». «Демократизація, інформатизація, культурна стандартизація, ціннісна універсалізація та низка інших процесів - неминуче наштовхуються на національну ідентичність як на перешкоду своєму природному розвитку, як на центральне ядро, що зберігає найбільш усталені, що накопичувалися часом тисячоліттями, і тому найбільш стійкі уявлення представників певної нації. Про загрозу розчинення окремих народів у наднаціональній єдності говорить і П. Рікер: «Людство, що розглядається як єдине ціле, вступає в еру загальнопланетарної цивілізації, що свідчить про колосальний прогрес у всіх сферах життя, але в той же час ставить складне завдання збереження культурної спадщини та його адаптацію до цього нового стану. Всі ми тією чи іншою мірою і тим чи іншим чином відчуваємо тягар протиріччя між неминучістю цього злету і прогресу, з одного боку, і необхідністю врятувати успадковане культурне надбання, з іншого» [4, с.43]. Тобто глобалізація та національна ідентичність – це поняття, які протиставляються у сучасному житті, про характер їхніх стосунків та взаємовідношень ведуться дискусії літературні та політичні.

Терміни «ідентичність» і «політика ідентичності» виникли відносно нещодавно. Перший популяризував у 1950-х роках психолог Ерік Еріксон, а другий з'явився лише в культурній політиці в 1980–1990-х роках. Сьогодні слово *identity* має багато значень, у деяких випадках відсилаючи просто до соціальних категорій чи ролей, а в інших — до основної інформації про особу (особисті дані). Якщо вживати це слово в такому сенсі, ідентичності існували завжди.

Серед західних дослідників існує навіть думка, що сучасний світ та політика розвиваються та рухаються не під впливом економіки чи політики, як вважалося раніше, а під впливом ідентичностей. Зокрема відомий дослідник Френсіс Фукуяма, який написав низку праць з цього питання, зазначає: «сьогодні політика – це не економіка чи ідеологія, а ідентичності» [3].

Зміна суспільно-культурної парадигми і пов'язана з нею необхідність трансформації моделі національної ідентичності, виходячи з інших світоглядних засад, позначилася на всіх сферах духовного життя України. Полікультурне мислення реалізувалося як на адміністративно-організаційному рівні, через

визначення нових пріоритетів середньої та вищої освіти у нашій країні, так і в науково-критичній царині, шляхом кардинальної зміни проблемного поля та методологій культурологічних і літературознавчих досліджень, що є новою комунікативною стратегією у визначенні поняття національної ідентичності крізь призму національної пам'яті, мультикультурного вияву, гендерної належності, імперської чи колоніальної залежної світоглядної картини тощо.

Мета дослідження. Ідентичність як об'єкт дослідження стала цікавити літературознавців та мовознавців не так давно, однак у вивченні цього питання можемо прослідкувати певну тяглість, певні трансформації термінологічні та понятійні, що забезпечують можливість дослідження еволюції та розвитку предметно-понятійного апарату даного поняття у діахронічному плані. Саме проблема означення та визначення поняття ідентичності у працях вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова й є метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вперше проблема «національного» була сформульована у зв'язку з проблемами національної ідентичності стосовно української культури, яка характеризується високим ступенем національної рефлексії ще у ХІХ столітті. «Національне» трактувалось як «своє», самобутнє, протилежне «чужому», реалізовувалось поняття національного у піснях, культурі, художніх творах, способі життя. У вітчизняному літературознавстві дане поняття часто досліджувалося з позиції «національне» і «загальнолюдське». Поняття національної ідентичності, в такий спосіб, стає головною складовою етно-культурного підходу, в межах якого виробляються поняття національний характер, національний дух, душа нації. Етно-культурного підходу дотримувався у своїх працях Є. М. Прісовський, професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української літератури з 1988 по 2003 роки. Вже самі назви його статей та розвідок свідчать про зацікавленість даною проблемою: «Національно-патріотичне й загальнолюдське начала в «Українських баладах» Миколи Костомарова», «Волинське й загальноукраїнське начала в поезії Лесі Українки», «Національно-патріотичне й загальнолюдське начала в поезії Петра Карманського», «Загальнолюдське начало в новелах М. Коцюбинського 1905-1912 років», «Загальнолюдське начало у прозі Василя Стефаника» тощо.

Євген Миколайович у баладах, новелах, віршах намагається відшукати синтез, взаємодію загальнолюдського та національного: «Загальнолюдським мотивом, розробленим на українському національному ґрунті, є мотив прощення тому, хто вбив тебе, глибоко народний, християнський мотив прощення ворогам, того прощення, яке духовно возвеличує людину, котра прощає» [2, с. 11]. Як бачимо, загальнолюдський мотив прощення у баладах М. Костомарова набуває

своєрідного національного забарвлення, українська доброта, жертівність є проявами національної ідентичності.

Лірику Лесі Українки професор Прісовський аналізує крізь опозицію «чуже»- «своє», наголошуючи на переважанні в творах чужих мотивів, образів, сюжетів. «Своє» -це Волинь, яка змальовується через природу рідного краю, земля, нащадок якої «має успадкувати громадянську, національну свідомість козаків, які виборювали ту свободу України» [2, с. 95]. «Своє» вибудовується у статті за принципом розширення поняття: Волинь, Поділля, Причорномор'я, Крим, Україна; «чуже»-то Російська імперія «камінну твердь якої розбиває Україна» [2, с. 102] Отже, дослідження природи традицій, історії та (національної) ідентичності, як вони формуються та конструюються через зазначену опозицію виявляє дослідник в ліриці Лесі Українки. Фундамент ідентичності, автентичності та істини, констатує Є. Прісовський вибудовується на своєму рідному, національному. На думку дослідника, ідентичність потрібна для встановлення закономірностей і узгодженості людського існування; таким чином, національна ідентичність є одним із засобів, за допомогою якого індивід намагається вписатися в загальнолюдський шаблон: «поєднуються національно-патріотичне й загальнолюдське начала, що властиво для характеру українця, характеру хлібороба та воїна, вічного трударя, винахідника, новатора, риси народу з прадавніми традиціями й ізвічними принципами моралі, принципами життєвої поведінки» [2, с. 141] Дана цитата є досить красномовною, адже ідентичність виводить на проблему національного характеру, де виділяються досить відмінні концептуальні його визначення та характеристики.

Отже, у своїх працях Є. М. Прісовський проблему ідентичності розглядає через кореляцію та співставлення понять «своє-чуже», національне вводиться в контекст загальнолюдського, однак при цьому виділяються риси, які можна означити як суто національні, які й становлять основу національного характеру українців.

Для української картини світу національна ідентичність зазвичай репрезентується поняттям національний характер, що й ілюструє своїми літературознавчими статтями, які присвячені різним українським письменникам та поетам, Є. М. Прісовський.

До питання національної ідентичності Євген Миколайович звертався не лише в своїх розвідках, ним створена школа молодих науковців, які захистили кандидатські дисертації за цією проблематикою, маємо на увазі роботи Л. Д. Чикур, О. Є. Ткачук. У даних роботах дослідниці звертаються до національного крізь призму національного міфу, враховуючи специфіку літератури як виду мистецтва, особливість якого полягає в тому, що в літературі навіть проста трансляція існуючих національних поглядів та стереотипів може

залучатися до процесу міфологізації, а для літератури української особливо характерно створення власних міфологізованих концепцій національного, які стають потужним засобом впливу на культурну, наукову і навіть політичну свідомість. Специфіка літературної репрезентації національного проявляється і в тому, що література іноді демонструє випередження політики та культури на рівні окремих ідей (не випадково у більшості досліджень націоналізму автори орієнтуються переважно на літературні джерела), іноді висуваючи ідеї, не актуалізовані іншими формами культурної та політичної свідомості, іноді створюючи оформлені, завершені концепції, готові для запровадження в ментальне поле нації.

Отже, з впевненістю можемо твердити, що в Одеському національному університеті у другій половині ХХ століття проводилися ґрунтовні та серйозні дослідження проблеми ідентичності, репрезентовані у творчості українських авторів, хоча сам термін тоді ще не використовувався. Ці дослідження у ХХІ столітті продовжила у плані когнітивно-дискурсивному, але вже англійської ідентичності доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри перекладу факультету РГФ Мотузкова О. П., яка у 2015 році захистила докторську дисертацію за темою: «Англійська ідентичність як лінгвокультурний феномен: когнітивно-дискурсивний аспект» [1, с. 14].

У даному дослідженні ідентичність трактується *«як результат обізнаності та емоційного оцінювання (когнітивно-емоційний рівень) суб'єктом індивідуально-групових і колективних характеристик (індивідуально-колективний рівень), підтверджених (або ні) значущими іншими (суб'єктно-об'єктний рівень), під час конструювання образу себе, групи та оточуючого світу на основі значущих ідентифікаційних, у тому числі групоінтеграційних і груподиференційних ознак»* [1, с. 15].

Дослідниця відзначає, що ідентичність формується в ході когнітивно-емоційного процесу осмислення суб'єктом (індивідом або групою) своєї цілісності індивідуальності особистості та її належності до соціальної групи або єдності колективної спільноти. «Завдяки цьому реалізується ототожнення суб'єктом себе з іншими об'єктами (іншими «Я», групами) або колективна цілісність спільноти. Як результат виникає тотожність індивіда самому собі (індивідуально-особиста ідентичність), його тотожність із групою (індивідуально-соціальна ідентичність) та тотожність самого колективу (колективна ідентичність)» [1, с. 15]. У своїй монографії вона досліджує поняття ідентичності, яка трактується як розмежування між внутрішнім «я» і зовнішнім світом суспільних правил і норм, який не визнає належним чином цінності й гідності внутрішнього «я». Ідентичність розуміється як ієрархічно організована структура, в якій поєднуються та взаємодіють різноманітні

характеристики, що утворюють систему видів, підвидів і різновидів, тому виділяється індивідуальна, особистісна, соціальна або колективна ідентичність.

«Індивідуальна ідентичність умовно поділяється на два взаємопов'язаних і взаємозалежних види, що визначають її як систему: особисту ідентичність та соціальну ідентичність. *Особиста ідентичність* є результатом когнітивно-емоційного конструювання індивідом своєї індивідуальної тотожності та цілісності, яка підтверджується іншими. *Соціальна ідентичність* постає в нашій класифікації як результат когнітивно-емоційного конструювання індивідом своєї тотожності з групою/спільнотою» [1, с. 15]. Запропонований підхід до дослідження ідентичності є новаторсько-авторським, що теж започатковує можливість низки самостійних наукових досліджень у цьому напрямку.

«*Колективна ідентичність* розглядається як результат когнітивно-емоційного конструювання колективом своєї тотожності на основі комплексу групоідентифікаційних ознак, що забезпечують взаємозалежність і взаємозв'язок членів такого колективу, його цілісність та єдність» [1, с. 15].

Отже, поняття ідентичності потрактовується як розмежування між індивідуальною та колективною ідентичністю, між внутрішнім «я» і зовнішнім світом суспільних правил і норм, який не завжди визнає належним чином цінності й гідності внутрішнього «я». Як бачимо, мовна репрезентація ідентичності є цілком окремою сферою досліджень, що включає вивчення дискурсу та когнітивістики, які репрезентують національний характер і спосіб мислення.

Висновки. Таким чином можемо стверджувати, що дослідження ідентичності посідають чільне місце в працях вчених нашого університету, мають різновекторний характер, проводились як в літературознавчому, так і мовознавчому аспекті, з урахуванням надбань вітчизняної та світової наукової думки. Дані розвідки безперечно, збагатили вітчизняну науку новими ідеями, дали поштовх до появи нових шкіл та напрямків наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матузкова О. П. Англійська ідентичність як лінгвокультурний феномен: когнітивно-дискурсивний аспект. автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2015. 39 с.
2. Прісовський Є. М. Дороговказ на віки. Літературно-критичні статті. Одеса: Друкарський дім, 2006. 182с.
3. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ : Наш формат, 2020. 192с.
4. Ricoeur P. Histoire et vérité, Le Seuil, 1955. 362 p.